

УДК 73.027; 792.54; 929

Походзяца Олена Борисівна
кандидатка історичних наук,
заступниця головного зберігача,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
Arxangel17@ukr.net

Olena B. Pokhodiashcha
Candidate of Historical Sciences (PhD),
Deputy Custodian,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

**СКУЛЬПТУРА З КОЛЕКЦІЇ ВИДАТНОГО ТАНЦІВНИКА ТА ХОРЕОГРАФА СЕРЖА ЛИФАРЯ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ)**

SCULPTURE FROM THE COLLECTION OF THE FAMOUS DANCER AND CHOREOGRAPHER SERZH LYFAR (BASED ON THE MATERIALS OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE)

Анотація

Стаття присвячена дослідженню скульптури з колекції видатного танцівника та хореографа Сержа Лифаря (1905–1986), яку у 2002 та 2007 рр. до Національного музею історії України передала графиня І. Л. Алефельдт-Лорвіг.

Ключові слова: Серж Лифар, балет, Гранд-опера, Франція, скульптура, рельєф, посмертна маска, портрет.

Abstract

The article informs the reader with a sculpture from the collection of the outstanding dancer and choreographer Serzh Lyfar (1905–1986), which was donated by Countess Lillian Alefeldt-Lorvig to the National Museum of the History of Ukraine in 2002 and 2007.

Key words: Serzh Lyfar, ballet, Grand Opera, France, sculpture, relief, death mask, portrait.

В колекції Національного музею історії України (далі – НМІУ) зберігається комплекс речей видатного танцівника та хореографа Сержа Лифаря (1905–1986) – українця за походженням, який жив та займався творчою діяльністю у Франції. Ці меморіальні предмети потрапили до України у 2002 та 2007 рр. завдяки сприянню вірної та люблячої подруги С. Лифаря – графині Інгі Лізи (Ліліан) Алефельдт-Лорвіг, яка виконувала його заповіт – передати колекцію меморіальних речей та мистецьких творів до київського музею. Серед них на особливу увагу заслуговують 15 творів мистецтва, що поповнили фондову групу НМІУ “Скульптура”.

Для України передача меморіальних речей С. Лифаря (документів, книг, графіки, живопису, скульптури) є досить визначною подією. Він народився в Києві 2 квітня 1905 р. в родині чиновника департаменту водного та лісового господарства Михайла Яковича Лифаря та його дружини Софії Василівни Марченко. Сергія, як і його братів Василя, Леоніда та сестру Євгенію, охрестили в київській Воздвиженській церкві. Остання адреса, за якою в місті мешкала родина Лифарів, зокрема С. Лифар, – вул. Ірининська, 3¹. Сергій Михайлович пишався тим, що його предки були запорозькими козаками: в родині зберігалися грамоти, надані українськими гетьманами та кошовими отаманами пращурам танцівника².

У дитинстві та ранній юності С. Лифар навчався грі на скрипці та фортепіано, співав у хорі київського Софійського собору. Мистецтво балету він почав опановувати пізно – в 16 років, коли молоді танцівники зазвичай вже закінчують навчання. Маючи велике бажання танцювати, юнак вступив до “Школи руху” Б. Ніжинської (сестри відомого балетного танцівника В. Ніжинського), яка, емігрувавши до Парижа, викликала туди кількох своїх учнів, зокрема й С. Лифаря. Сергій нелегально перетнув кордон і 13 січня 1923 р. прибув до французької столиці³. Керівник балетної трупи, в якій танцював С. Лифар, – С. Дягілев⁴, помітив талант юнака, і той став отримувати провідні партії. Танцівник був прем’єром у спектаклях “Російських сезонів” та провідною фігурою в європейському балетному мистецтві⁵. Перебуваючи під впливом естетичних та художніх уподобань свого наставника С. Дягілева, С. Лифар став провідником традицій між двома поколіннями французьких балетмейстерів⁶.

Першою його вдалою постановкою як балетмейстера була нова редакція “Байки про Лисицю” І. Стравінського (1929). Проте справжнім успіхом для Сергія Михайловича стала постановка балету на музику Л. Бетховена “Творіння Прометея”

1 Балабко О. “Київ, Ірининська, Лифарям...” Повість за листами митця. – Чернівці: Букрек, 2011. – С. 3–4; Малаков Д. Київські адреси С. Лифаря // Київ. – 1995. – № 2–3. – С. 164.

2 Лифарь С. Страдные годы. С Дягилевым. Воспоминания. – Киев: ЛТД Муза, 1994. – С. 344.

3 Лифарь С. Страдные годы... – С. 141.

4 Чепалов О. Хореографічний театр Західної Європи ХХ ст. – Харків: ХДАК, 2007. – С. 49.

5 Кузнецов А. Сергей Михайлович Лифарь // Музыкальная жизнь. – № 23–24. – 1991. – С. 24.

6 Чепалов О. Вказ. праця. – С. 49.

(1929)⁷. Загалом С. Лифар був автором понад 200 балетів та дивертисментів у оперних спектаклях, виступав у Англії, Німеччині, Італії, Іспанії, Нідерландах, Португалії, Швеції, Швейцарії, Фінляндії, США, Аргентині⁸. Під час окупації Парижа в роки Другої світової війни він очолював Гранд-оперу. За словами С. Лифаря, він вчинив так тому, що Франція прийняла танцівника, “всиновила” та стала його другою батьківщиною. В 1941 р. С. Лифаря запросили до Німеччини “для з’ясування деяких питань у сфері мистецтва”, де запропонували “керувати танцем” у Третьому Рейсі, проте він відмовився⁹. Рух опору засудив С. Лифаря за колабораціонізм до смертної кари, тому він був змушений емігрувати до Монако. Після завершення війни танцівника виправдали. Повернувшись в 1947 р. до Парижа, він заснував Інститут хореографії та продовжив працювати як артист балету та хореограф, із 1955 р. викладав у Сорбонні курс історії та теорії танцю. За 26 років роботи у Гранд-опері С. Лифар підготував 11 балетних зірок, серед яких – Л. Дарсонваль, С. Шварц та І. Шовірі¹⁰. Відома балерина М. Кшесинська так згадувала про Сергія Михайловича: “...я щиро вважала його талановитим та цікавим артистом, чудовим танцівником <...> Він досягнув у Гранд-опері вагомого становища, став одним із видатних балетмейстерів, що варто вважати величезним досягненням, особливо з огляду на його іноземне походження. Проте ще – і в цьому одне з його головних досягнень перед балетом, – він підняв цей вид мистецтва на належний рівень, нарівні з оперою...”¹¹. А так описує С. Лифаря О. Вертинський: “Лифар був струнким та смаглявим <...> начитаним, освіченим. Заробляючи великі кошти, він витрачав їх на придбання матеріалів про Пушкіна, які ще не були опубліковані, його листи, вірші, малюнки. Ці реліквії він купував у російській аристократії, іноді за дуже великі гроші. Його колекція мала, напевно, велику цінність <...> «Усе це потім подарую Батьківщині», – казав він, вказуючи нам на дорогоцінні рукописи”¹². Сучасники згадували, що так, як С. Лифар танцював на сцені Гранд-опери, ніхто не танцював ні до нього, ні після¹³. Сергію Михайловичу вдалося об’єднати навколо себе всю талановиту молодь. За віддану працю уряд Франції надав йому французьке підданство, від якого той відмовився¹⁴. С. Лифарю вдалося реорганізувати та створити цілком новий французький національний балет, який став самостійним видом артистичної та теоретичної діяльності, хоча раніше був доповненням або дивертисментом¹⁵. Сергій Михайлович згадував: “Мені пощастило зустрічатися, дружити, а інколи – й працювати з такими особистостями, як Кокто й Саті, П. Пікассо й С. Прокоф’єв. Ця багатогранна, надихаюча дружба жила та збагачувала мої зусилля і пошуки...”¹⁶. Друзі-художники хореографа – П. Пікассо, М. Шагал, А. Дерен, Ф. Леже, С. Далі, А. Кассандр, неодноразово безкоштовно створювали декорації для балетів Гранд Опера¹⁷. Завдяки С. Лифарю трупа Гранд-опери стала однією з найкращих у світі, вражала розмаїттям свого репертуару. Й нині балети Сергія Михайловича у Франції мають велику популярність. Він також був засновником Академії танцю при Гранд-опері, ректором Інституту хореографії та Університету танцю Парижа, почесним президентом Всесвітньої Ради танцю ЮНЕСКО та головою її французького національного комітету¹⁸.

В 1958 р. кар’єра С. Лифаря як танцівника закінчилася, і він став директором балетної трупи Гранд-опери. Сергій Михайлович віддано працював, пропагуючи новаторський розвиток балету, брав участь у конференціях, був автором статей та виставок. “Окрім особистої кар’єри, в якій не було свят, вихідних, відпусток чи перепочинку, я не припиняв бути вчителем <...> Кожен служить танцю так само, як кохає жінку: залежно від темпераменту, потреб, талантів <...> Настав час не тріумфів, а почесей, титулів. Я став, як казали, «живим символом танцю»”¹⁹. Внесок С. Лифаря-балетмейстера в хореографічне мистецтво ХХ ст. та силу його впливу як особистості складно переоцінити. Сергій Михайлович – перший артист балету Франції, який отримав почесну нагороду “Золотий черевичок” (1955). Крім цієї відзнаки, С. Лифаря нагородили шведським “Орденем Ваза” (1965) та Золотою медаллю “500 років об’єднання Лозанни”²⁰. Його керівництво балетом Гранд-опери в Парижі називають “епохою Лифаря” (1930–1977). Франція відзначила заслуги артиста Орденем Почесного легіону (1982) та пам’ятною медаллю з його профілем (1977). Також С. Лифар був визнаним теоретиком танцю; маючи неабиякий літературний хист, він написав мемуари та працю “Моя зарубіжна Пушкініана” (1966)²¹, низку книг із історії та техніки танцю²², зокрема “Історію російського балету” (1945). Комплекс власних уявлень про танець Сергій Михайлович називав “релігією тіла”. Він наполягав на тому, що тіло в русі має виражати душевні поривання, тобто танець є віддзеркаленням гармонії між тілом та душею²³.

Від свого вчителя С. Дягілева С. Лифар успадкував пристрась до колекціонування: збирав книги і твори мистецтва, сценічні костюми, ескізи. Він і сам малював: “І якимось я наважився взяти в руки пензель <...> я міг тепер по-новому висловити свої почуття до танцю, передавати лініями й кольорами його рухи, ритми, відблиски <...> Мене підбадьорив сам

7 Там само. – С. 50.

8 Шлеев В. Послесловие // Лифарь Сергей. Страдные годы. С Дягилевым. Воспоминания. – Киев: Изд. ЛТД Муза, 1994. – С. 349.

9 Лифарь С. Лицом к лицу с Гитлером // Музыкальная жизнь. – № 23–24. – 1991. – С. 25–26.

10 Шлеев В. Указ. соч. – С. 349–353.

11 Лифарь С. Страдные годы... – С. 308.

12 Лифарь С. Страдные годы... – С. 305.

13 Балабко О. Вказ. праця. – С. 180.

14 Лифарь С. Страдные годы... – С. 305.

15 Лифарь С. Мемуары Икара. – Москва: Искусство, 1995. – С. 297.

16 Лифарь С. Спогади Ікара / 3 фр. пер. Г. Малець. – Київ: Пульсари, 2007. – С. 50.

17 Там само. – С. 147.

18 Там само. – С. 7–9.

19 Там само. – С. 135.

20 Шлеев В. Указ. соч. – С. 361.

21 Чепалов О. Вказ. праця. – С. 59.

22 Кузнецов А. Указ. соч. – С. 24.

23 Чепалов О. Вказ. праця. – С. 59.

Пікассо, а потім і успіхи моїх виставок, які він проводив із 1970 по 1975 рр.”²⁴.

Наведені біографічні дані створюють просопографічний портрет С. Лифаря та дають змогу краще зрозуміти значення зібраної ним колекції.

Особливо цінними є прижиттєві зображення артиста, зокрема скульптурні портрети, в 1930–1970-х рр. виконані європейськими майстрами.

До ранніх скульптурних портретів Сергія Михайловича належить робота французького скульптора Леона Альберта Лейрїтца (1888–1976), який у 1930-х рр. зобразив танцівника в ролі Фавна. В зібранні НМІУ є також живописний портрет С. Лифаря в образі Фавна роботи Д. Бернарда (інв. №№ СК–366 та М–2539).

Прем'єра балету “Післяполудневий відпочинок Фавна” (музика К. Дебюсі, сценарій і хореографія В. Ніжинського) відбулася 29 травня 1912 р. у паризькому театрі Шатле, де головну партію виконав В. Ніжинський. С. Лифар зіграв Фавна в 1935 р., вже працюючи балетмейстером у Гранд-опері, та мав великий успіх²⁵.

Л. Лейрїтцу вдалося передати надзвичайну енергетику та відданість танцю артиста. Скульптурний портрет має вигляд поплічного зображення молодого чоловіка із піднятою та поверненою праворуч головою. Його волосся зачесане назад та зібране у хвостик. Скульптор вловив експресію С. Лифаря під час танцю, його риси обличчя, які не часто можна побачити на прижиттєвих фотографіях танцівника. Для передачі чуттєвого образу Л. Лейрїтц обрав техніку створення скульптури з нерівною поверхнею, неначе “прописаною” широкими мазками пензля (рис. 1).

В центрі “театру Лифаря” опинилися герої, чий звитяги підносили їх над пересічними людьми: образи з балетів “Прометей”, “Ікар” (1935), “Олександр Македонський” (1937) та ін.²⁶. Сергій Михайлович прагнув створити незвичайний балет, у якому ритм народжувався з танцю, а не навпаки²⁷. Французький письменник та художник Ж. Кокто так описав танець С. Лифаря у балеті “Видіння троянди”: “Великий і чистий арабеск його тіла, яке підноситься у пориві, наче відроджена рослина, видовжує лінії – від ніг (коренів) до голови (квітки)...”²⁸. Творчість молодого та талановитого танцівника зацікавлювала багатьох паризьких митців, які бажали увічнити у своїх творах повного життєвої енергії та любові до балету С. Лифаря.

У 1930-х рр. Сергія Михайловича під час танцю зобразив вірменський скульптор Акоп Маркарович Гюрджян (1881–1948), який у 1907 р. емігрував до Парижа із Баку²⁹. Цей твір є одним із найкращих з-поміж робіт А. Гюрджяна, який перейняв від О. Родена вміння передавати через скульптуру пластику, рухи та емоції. Фігура, виготовлена в ливарній майстерні Валсуані у французькому м. Шевро, представляє С. Лифаря на повен зріст (інв. № 379). Образ, створений А. Гюрджяном, нагадує балетні ролі Прометей та Ікара. Постановка “Творіння Прометей”, здійснена С. Лифарем у 1929 р., була революційною для французького балету³⁰. А за поставленого в 1935 р. у Гранд-опері “Ікара” Сергій Михайлович отримав звання “етуаль”. “Неперевершений Лифар” продовжував тріумфальне сходження до зоряних висот: недарма свою останню книгу він назвав “Мемуари Ікара” (1993)³¹. Задум монобалету про легендарного Ікара виник у балетмейстера в 1932 р. після подорожі до Греції³². А. Гюрджян зобразив С. Лифаря в русі із закритими очима та оголеним торсом. Тіло танцівника, наче натягнута струна, перебуває в емоційному напруженні (рис. 2). До цієї скульптури пасують роздуми самого С. Лифаря про танець: “З кожним новим поколінням, у кожній цивілізації людство облагороджувало тіло, пізнаючи його філософію. Тісне злиття динамізму тіла й таємничих сил душі дозволяє танцю підкорити час і простір та піднятися до найвищих вершин”³³.

До сценічних портретів Сергія Михайловича належить і його бюст у костюмі О. Македонського, виготовлений у середині ХХ ст. у Франції за ескізом Д. Чарат³⁴ (1924–2017) – танцюристки, хореографині, дизайнерки та режисерки французького балету (інв. № СК–378). У 1940 р. вона поставила балет “Олександр Македонський”, створений за хореографією С. Лифаря 1937 р.³⁵. Означена скульптура має вигляд поплічного зображення чоловіка у сценічному одязі та передає експресію гри актора, представленого із піднятою головою, повернутою праворуч. Очі напівзаплющені, вуста розтулені, неначе С. Лифар щось промовляє. На голові – стилізований давньогрецький військовий шолом (рис. 3).

До реалістичних зображень танцівника належить його оглявний скульптурний портрет роботи французького скульптора Франсуа Кон'є (1876–1952) (інв. № СК–365), створений у Парижі в 1944 р. Ф. Кон'є вважався одним із найкращих скульпторів-портретистів, який зображав прем'єр-міністра Франції Ж. Клемансо, генерала Л. Ліоте та багатьох інших³⁶. Скульптор створив образ 49-річного С. Лифаря, який тоді перебував на піку слави. Танцівник представлений із зачесаним назад волоссям, високим лобом із горизонтальною зморшкою, високо піднятими бровами та замисленим поглядом з-під ледь опущених повік³⁷ (рис. 4).

У 1973 р. італійський скульптор та медальєр Армандо Джуффреді (1909–1986) виготовив бронзовий барельєф “Серж Лифар – танцівник і метр балету”, підкресливши красиві риси обличчя балетмейстера, його широкий лоб, ніс із горбочком, волосся, традиційно зачесане назад (інв. № СК–380). Навколо портрета розміщено напис французькою мовою: “SERGE LIFAR DANSEUR ET MAITRE DE BALELET” (“Серж Лифар танцівник та метр балету”), унизу – монограма скульптора “GA” (Giuffredì Armando) (рис. 5).

24 Лифар С. Спогади Ікара... – С. 137.

25 Там само. – С. 68, 178.

26 Чепалов О. Вказ праця. – С. 58.

27 Там само. – С. 51.

28 Лифар С. Спогади Ікара... – С. 27.

29 Драмтян Р. Акоп Гюрджян. – Ереван: Издательство АН Армянской ССР, 1973. – 38 с.

30 Лифар С. Спогади Ікара... – С. 40.

31 Желвакова И. Левая нога Лифаря // Мир музея. – 1999. – № 1 / 2. – С. 67.

32 Лифар С. Спогади Ікара... – С. 51.

33 Там само. – С. 177.

34 Hersin A. Ph. Ballets Janine Charrat // Jes Saison de la danse. – 1968. – № 6. – 20 p.

35 Лифар С. Спогади Ікара... – С. 146.

36 François Cogné. Biographical information [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.olympedia.org/athletes/920291> (дата звернення: 06.12.2020).

37 Лифар С. Життя для танцю / Упор. О. Іванова. – Київ: Пульсарі, 2011. – С. 56.

За композицією рельєфне зображення С. Лифаря роботи А. Джуффреді перегукується із профільним портретом танцівника, в 1963 р. виконаним французьким скульптором Полем Бельмондо (1914–2008) для медалі на відзначення 30-річної роботи балетмейстера у Гранд-опері “Серж Лифар. 1923–1963” (інв. № ТКВ–12 283) (рис. 6).

Меморіальну цінність становлять дві скульптури, створені у Парижі в 1960-тих і 1957 р. відповідно, – увічнені у бронзі рука С. Лифаря (інв. № СК–384) та руки танцівника та Л. Алефельдт-Лорвіг, які ніжно тримають одна одну (інв. № СК–383)³⁸. За стилем виконання ці твори схожі на роботи П. Бельмондо, однак документальні докази його авторства поки що відсутні (рис. 7–8). Із Л. Алефельдт (1914–2008) С. Лифар познайомився в 1958 р., і з того часу майже 30 років вона була його “ангелом-охоронцем”³⁹. Передаючи речі до НМІУ, Л. Алефельдт розповідала про щасливі роки їхнього спільного життя, про те, що С. Лифар кожного ранку дарував їй квіти. За спогадами жінки, танцівник “любив називати себе солдатом в житті та в мистецтві, солдатом російсько-західної культури”⁴⁰. Після смерті чоловіка (1986) Л. Алефельдт багато зробила для увічнення його пам’яті⁴¹ та, як вже зазначалося, передала до НМІУ меморіальну колекцію Сергія Михайловича.

Із цими речами до музею надійшла і бронзова скульптура “Нога С. Лифаря”, в 1942 р. виготовлена в окупованому німцями Парижі французьким скульптором Арістидом Майолем (1861–1944) (інв. № СК–383) (рис. 9). Гіпсова форма ноги танцівника зберігається в родині лікаря С. Лифаря – В. Безименського⁴². А. Майоль був другом та шанувальником таланту Сергія Михайловича. На фотографіях зі “Спогадів Ікара” бачимо, як В. Майоль малює С. Лифаря в русі (“Ноги, що танцюють”)⁴³. Сам артист казав, що “...кошти на придбання дягілевського архіву та бібліотеки я «заробив ногами»”⁴⁴.

С. Лифар з особливою любов’ю ставився до друзів та колег. Для збереження пам’яті про них він замовив посмертні маски А. Павлової (1931), С. Дягілева (1930-ті) та Ф. Шаляпіна (1938) (рис. 10, 12, 13).

1931-м роком датуються гіпсові посмертна маска (інв. № СК–377) та зліпок ноги (інв. № СК–385) балерини Анни Павлівни Павлової (1881–1931) роботи російського скульптора Серафима Судьбініна (1867–1944), який із 1917 р. жив та працював у Парижі (рис. 10–11). Скульптури ніг відомої балерини створювали й раніше. Так, у 1913 р. майстер фірми “Фаберже”, скульптор Б. Фредман-Клюзель виготовив бронзову статуетку “Нога Анни Павлової”. Нині цей твір зберігається в Державному музеї театрального і музичного мистецтва в Санкт-Петербурзі. Означена статуетка стала взірцем для виготовлення на Дятковському кришталевому заводі головного призу щорічного Міжнародного фестивалю балету “Данс Опен” (Санкт-Петербург)⁴⁵. З А. Павловою С. Лифар познайомився у Великому Ермітажі в Росії⁴⁶, її творчість оцінював досить високо та зазначав, що, вперше побачивши її на сцені, був вражений професіоналізмом балерини⁴⁷.

Посмертну маску оперного співака Федора Івановича Шаляпіна (1873–1938) у день його смерті 12 квітня 1938 р. у Парижі виготовив сам Сергій Михайлович⁴⁸ (інв. № СК–363) (рис. 12). У статті-некролозі С. Лифар розповів про свої зустрічі з Ф. Шаляпіним, який виступав на сценах різних країн світу⁴⁹.

Втрату свого наставника та друга Сергія Павловича Дягілева (1872–1929) артист сприйняв дуже болісно. Тиждень він не відходив від ліжка тяжкохворого, піклуючись про того під час болісної агонії⁵⁰. С. Лифар замовив посмертну маску С. Дягілева (інв. № СК–364) у Венеції (Італія) 19 серпня 1929 р., в день смерті свого наставника: “По-перше, я викликав художників для його фотографування та зняття з обличчя гіпсової маски. Жажливе враження справило це зняття маски, коли художники сильно били по голові Сергія Павловича. Кохно поїхав замовляти могилу. А я залишився один із тілом Сергія Павловича, не виходив із кімнати добу і нікого туди не впускав, поки не закінчив туалет Сергія Павловича. Тепер я сам не розумію, як у мене вистачило мужності та спокою займатися туалетом мертвого Сергія Павловича <...> відрізав собі на пам’ять пасмо волосся, зав’язав галстук, вставив мої запонки (запонки Сергія Павловича я залишив собі на пам’ять; пізніше я замовив дві пари запонок із зображенням папороті – «дягіля»; Сергій Павлович не раз казав мені, що його прізвище походить від слова «дягиль» – папороть...”⁵¹ (рис. 13).

Танцівник так згадував про свого наставника: “Нині з відстані цілого життя, яке прямує до завершення і все розставляє на свої місця, чітко бачу, ким був С. Дягілев для мене й ким він був взагалі сам із себе <...> Він відкрив мені мистецтво в усіх його формах, поєднавши живопис, музику й танок через музеї й церкви Італії, дивуючи мене своїм інстинктивним тонким смаком та запальною вдачею. Він був вимогливим учителем, майже тираном”⁵². У березні–червні 1939 р. у паризькому театрі Ла Скала відбулась організована С. Лифарем ювілейна виставка “Російські балети Дягілева. 1909–1929”, про яку художник та мистецтвознавець О. Бенуа згадував: “Виставка справді вирізняється несподіваною величністю та ефектністю <...> Лифарю вдалося отримати у Парижі ним же зібрану колекцію, яка знайшла притулок у Гарвардському університеті

38 Там само. – С. 39.

39 Лифар С. Спогади Ікара... – С. 136.

40 Шлеев В. Указ. соч. – С. 343.

41 Малаков Д. Вказ. праця. – С. 166.

42 Желвакова И. Указ. соч. – С. 65–69.

43 Лифар С. Спогади Ікара... – С. 97.

44 Лифар С. Страдные годы... – С. 112–113.

45 В Санкт-Петербурге на сцене Александринского театра гала-концертом завершился XIII Международный фестиваль балета Dance Open [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.mk.ru/culture/2014/04/30/na-stsene-aleksandrinskogo-teatra-v-sanktpeterburge-zavershilsya-xiii-mezhdunarodnyiy-festival-baleta-dance-open.html> (дата обращения: 06.12.2020).

46 Балабо О. Вказ. праця. – С. 150.

47 Лифар С. Страдные годы... – С. 334.

48 Коваленко Ю. Посмертная маска Шаляпина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://iz.ru/news/517685> (дата обращения: 06.12.2020).

49 Лифар С. Страдные годы... – С. 352.

50 Лифар С. Спогади Ікара... – С. 25.

51 Лифар С. Страдные годы... – С. 301.

52 Лифар С. Спогади Ікара... – С. 26–27.

<...> знайшлися сотні та тисячі речей у приватних колекціях, і особливо в колекції самого С. Лифаря⁵³. На означеній виставці були представлені картини та декорації до балетів, створені П. Пікасо, М. Ернстом, Д. Кіріко, Л. Бакстом та ін. Можемо припустити, що там експонувалася і бронзова посмертна маска з колекції НМІУ, виготовлена з гіпсового зліпка, зробленого в день смерті С. Дягілева. Виставки, присвячені наставнику С. Лифаря за участі останнього, також відбулися у французькому Страсбурзі (1969) та італійських Мілані та Венеції (1972)⁵⁴.

Любов до мистецтва спонукала Сергія Михайловича до колекціонування рукописів, творів образотворчого мистецтва, книг. Із усіх класиків світової літератури та поезії він найбільше цінував творчість російського поета Олександра Сергійовича Пушкіна (1799–1837). С. Лифар дуже радів, коли в 1931–1932 рр. йому вдалося придбати листи поета до Н. Гончарової⁵⁵. Артист вважав, що XIX ст. можна було, без перебільшення, оголосити “століттям Пушкіна”⁵⁶. Тому поява гіпсового барельєфа “Голова Олександра Сергійовича Пушкіна” (інв. № СК–386) в колекції С. Лифаря не випадкова. Цю скульптуру в 1937 р. до 100-річчя із дня смерті поета виготовив лєнінградський скульптор Олександр Сергійович Нікольський (1884–1953), про що свідчить його авторський підпис “Nikolsk” (рис. 15).

16 березня 1937 р. С. Лифар організував у великому фойє залу Плеєль у Парижі виставку “Пушкін та його епоха”⁵⁷, де, найімовірніше, був представлений і згаданий барельєф голови поета у зменшеному вигляді. Значну частину експонатів виставки (до якої видали каталог) становили пушкінські реліквії з колекції Сергія Михайловича⁵⁸. Захід відвідало чимало відомих людей, зокрема Ф. Шаляпін та М. Реріх⁵⁹. Французький комітет за чолі з І. Буніним за організацію цього заходу нагородив С. Лифаря Золотою медаллю “Трєтє око”⁶⁰. Артист писав про своє захоплення творчістю О. Пушкіна: “Я віднайшов Пушкіна через музику – через музику його поезії, таку божественно-легку, невагому, прозору, таку чисту та досконалу, схожу на яку я не знаходив – і донині не знайшов у жодного поета <...> Чим більше я читав О. Пушкіна, тим до більшого захоплення приходив <...> через О. Пушкіна я починав розуміти себе”⁶¹. В 1930-х рр. С. Лифар власним коштом видав твори поета зі своїми вступними статтями до них: “Подорож до Арзруму” (1934), “Листи О. Пушкіна до Н. Гончарової” (1936), “Євгеній Онегін” (1937)⁶². Деякі пушкінські документи, зокрема рукопис “Подорож до Арзруму”, Сергій Михайлович подарував Пушкінському дому в м. Ленінграді⁶³, проте більшість із них поповнили фонди Бібліотеки мистецтв ім. Л. Українки.

С. Лифар із великою шанобою ставився до пам’яті своїх друзів. У його колекції зберігалися портрети та пам’ятні речі, пов’язані з колегами артиста. Так, у зібранні С. Лифаря є статуетка артистки балету Віри Олександрівни Трефілової (1875–1943) (інв. № СК–387), яка на запрошення С. Дягілева у 1921 р. грала роль Аврори в лондонській постановці “Спляча красуня”. В 1921–1926 рр. В. Трефілова разом із С. Лифарем танцювала в “Російському балеті” С. Дягілева. Авторкою статуетки балерини, яка виконує арабеску, є американська скульпторка французького походження Луїза Буржуа (1911–2010), перші виставки якої відбулися в 1940-х рр. Ця скульптура належить до періоду ранньої творчості Л. Буржуа (рис. 15).

В колекції С. Лифаря є і дарунки від його друзів та колег. Так, оперний режисер, хореограф, професор Люблінського університету Генрік Нейбауер (нар. 1929) у 1973 р. на честь ювілею роботи Сергія Михайловича у Гранд-опері створив скульптурну композицію “Балет” (інв. № СК–381) – стилізоване зображення чотирьох танцівників та танцівниць (рис. 16).

С. Лифар завжди мріяв, щоб його хореографічне виконання побачили на батьківщині, зокрема в Києві, проте цього, на жаль, не сталося. Нині ми можемо побачити танець маєстро, зафіксований у мистецьких творах відомих майстрів, які увічнили його у графіці, скульптурі, живописі. Скульптура з колекції С. Лифаря, що зберігається у НМІУ, має важливу меморіальну цінність, є свідком епохи видатного українського генія танцю, який більшу частину життя мешкав та працював у Парижі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Балабко О. “Київ, Іринінська, Лифарям...” Повесть за листами митця. – Чернівці: Букрек, 2011. – 236 с.

В Санкт-Петербурге на сцене Александринского театра гала-концертом завершился XIII Международный фестиваль балета Dance Open [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.mk.ru/culture/2014/04/30/na-stsene-aleksandrinskogo-teatra-v-sanktpeterburge-zavershilsya-xiii-mezhdunarodnyiy-festival-baleta-dance-open.html> (дата обращения: 06.12.2020).

Драмтян Р. Аюп Гюрджян. – Ереван: Издательство АН Армянской ССР, 1973. – 38 с.

Желвакова И. Левая нога Лифаря // Мир музея. – 1999. – № 1/2. – С. 65–69.

Ковалева Ю. Посмертная маска Шаляпина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://iz.ru/news/517685> (дата обращения: 06.12.2020).

Кузнецов А. Сергей Михайлович Лифарь // Музыкальная жизнь. – № 23–24. – 1991. – С. 24.

Лифарь С. Лицом к лицу с Гитлером // Музыкальная жизнь. – № 23–24. – 1991. – С. 25–26.

Лифарь С. Страдные годы. С Дягилевым. Воспоминания. – Киев: ЛТД Муза, 1994. – 375 с.

53 Лифарь С. Страдные годы... – С. 314.

54 Шлеев В. Указ. соч. – С. 353–361.

55 Лифарь С. Спогади Ікара... – С. 62.

56 Лифарь С. Мемуары Ікара... – С. 280.

57 Желвакова И. Указ. соч. – С. 67.

58 Столетие [смерти] Пушкина. 1837–1937. Выставка “Пушкин и его эпоха” / текст М. Гофмана, пред. С. М. Лифаря. [Centenaire de Pouchkine. 1837–1937. Exposition “Pouchkine et son époque”. На фр. яз.]. – Париж: Издание С. Лифаря, 1937. – 94, [4] с.

59 Шлеев В. Указ. соч. – С. 352.

60 Балабко О. Вказ. праця. – С. 111.

61 Лифарь С. Страдные годы... – С. 112–113.

62 Шлеев В. Указ. соч. – С. 351.

63 Лифарь С. Мемуары Ікара... – С. 297.

Лифарь С. Мемуары Икара. – Москва: Искусство, 1995. – 358 с.

Лифарь С. Спогади Ікара / З фр. пер. Г. Малєць. – Київ: Пульсарі, 2007. – 192 с.

Лифарь С. Життя для танцю / Упор. О. Іванова. – Київ: Пульсарі, 2011. – 64 с.

Малаков Д. Київські адреси С. Лифаря // Київ. – 1995. – № 2–3. – С. 163–166.

Столетие [смерти] Пушкина (1837–1937). Выставка “Пушкин и его эпоха” / Текст М. Гофмана, пред. С. М. Лифаря [Centenaire de Pouchkine. 1837–1937. Exposition “Pouchkine et son époque”. На фр. яз.]. – Париж: Издание С. Лифаря, 1937. – 94, [4] с.

Чепалов О. Хореографічний театр Західної Європи ХХ ст. – Харків: ХДАК, 2007. – 344 с.

Hersin A. Ph. Ballets Janine Charrat // *Jes Saison de la danse.* – № 6. – 1968.

François Cogné. Biographical information [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.olympedia.org/athletes/920291> (дата звернення: 06.12.2020).

REFERENCES

Balabko O. 2011. Kyiv, Irynynska, Lyfariam... Povist za lystamy myttsia. Chernivtsi: Bukrek.

V Sankt-Peterburge na stsene Aleksandrinskogo teatra gala-kontsertom zavershilsia 13 Mezhdunarodnyi festival baleta Dance Open [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.mk.ru/culture/2014/04/30/na-stsene-aleksandrinskogo-teatra-v-sanktpeterburge-zavershilsya-xiii-mezhdunarodniy-festival-baleta-dance-open.html> (data obrascheniia: 06.12.2020).

Drampian R. 1973. Akop Giurzhan. Erevan: Izdatelstvo AN Armianskoi SSR.

Zhelvakova I. 1999. Levaia noga Lifaria. *Mir muzeia*, no. 1/2, pp. 65–69.

Kovalenko Yu. Posmertnaia maska Shaliapina [Elektronnyi resurs]. URL: <https://iz.ru/news/517685> (data obrascheniia: 06.12.2020).

Kuznetsov A. 1991. Sergei Mikhailovich Lifar. *Muzykalnaia zhizn*, no. 23–24, p. 24.

Lifar S. 1991. Litsom k litsiu s Gitlerom. *Muzykalnaia zhizn*, no. 23–24, pp. 25–26.

Lifar S. 1994. Stradnye gody. S Diagilevym. Vospominaniia. Kiev: LTD Muza.

Lifar S. 1995. Memuary Ikara. Moskva: Iskusstvo.

Lyfar S. 2007. Spohady Ikara (Z fr. per. H. Malets). Kyiv: Universytetske vyd. Pulsary.

Lyfar S. 2011. Zhyttia dlia tantsiu (ed. O. Ivanova). Kyiv: Universytetske vyd. Pulsary.

Malakov D. 1995. Kyivski adresy S. Lyfaria. *Kyiv*, no. 2–3, pp. 163–166.

Stoletie [smerti] Pushkina (1837–1937). Vystavka “Pushkin i ego epokha” (Tekst M. Gofmana, pred. S. M. Lifaria) [Centenaire de Pouchkine. 1837–1937. Exposition “Pouchkine et son époque”. На fr. yaz.]. 1937. Parizh: Izdanie S. Lifaria.

Chepalov O. 2007. Khoreorafichnyi teatr Zakhidnoi Yevropy 20 st. Kharkiv: KhDAK.

Hersin A. Ph. 1968. Ballets Janine Charrat. *Jes Saison de la danse*, no. 6.

François Cogné. Biographical information [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.olympedia.org/athletes/920291> (data zvernennia: 06.12.2020).

Перелік ілюстрацій:

Рис. 1. Лейрітц Л. Скульптура “Портрет Сержа Лифаря в ролі Фавна”. Франція, 1930-ті рр. Цинковий сплав, литво, тонування, 52–33×20 см. НМІУ, інв. № СК–366.

Рис. 2. Гюрджян А. Скульптура “Серж Лифар”. Франція, 1930-ті рр. Бронза, литво, висота 93 см. НМІУ, інв. № СК–379.

Рис. 3. Чаррат Д. Скульптура “Портрет Сержа Лифаря у сценічному костюмі Олександра Македонського”. Франція, сер. ХХ ст. Гіпс, формування, висота 34 см. НМІУ, інв. № СК–378.

Рис. 4. Кон’є Ф. Скульптура “Портрет «Серж Лифар»”. Франція, Париж, 1944 р. Бронза, литво, патинування, 36×17×21 см. НМІУ, інв. № СК–365.

Рис. 5. Гуфреді А. Барельєф “Серж Лифар – танцівник і метр балету”. Італія, Монтекьо-Емілія. Бронза, литво, формування, 30×30×2 см. НМІУ, інв. № СК–380.

Рис. 6. Бельмандо П. (?) Медаль “Серж Лифар. 1923–1963”. Бронза, литво. НМІУ, інв. № ТКВ–12 283.

Рис. 7. Бельмандо П. (?) Скульптура “Руки С. Лифаря та І. Л. Алефельдт-Лорвіг”. Франція, Париж. 1957 р. Бронза, литво, 32×8 см. НМІУ, інв. № СК–383.

Рис. 8. Бельмандо П. (?) Скульптура “Рука С. Лифаря”. Франція, Париж, 1960-ті рр. Бронза, литво, 25×6–9 см. НМІУ, інв. № СК–384.

Рис. 9. Майоль А. Скульптура “Нога Сержа Лифаря”. Франція, Париж, 1942 р., бронза, литво, 93×16 см. НМІУ, інв. № СК–383.

Рис. 10. Судьбінін С. Посмертна маска А. Павлової. Гіпс, формування, ліплення, 19×15,5 см. НМІУ, інв. № СК–377.

Рис. 11. Судьбінін С. Скульптура “Нога Анни Павлової – російської артистки балету”. Франція, 1929–1931 рр. Гіпс, формування, ліплення, довжина 53 см. НМІУ, інв. № СК–385.

Рис. 12. Лифарь С. Посмертна маска Ф. І. Шаляпіна. Франція, Париж, 1938 р. Бронза, литво, 21,7×14,6 см. НМІУ, інв. № СК–363.

Рис. 13. Посмертна маска С. П. Дягілева. Франція, Париж. 1929–1930-ті рр. Бронза, литво, 27,5×18 см. НМІУ, інв. № СК–364.

Рис. 14. Буржуа Л. Скульптура В. Трефілової. Франція, 1940–1950-ті рр., висота 27 см. Бронза, граніт, литво. НМІУ, інв. № СК–387.

Рис. 15. Нікольський О. С. Барельєф “Голова О. С. Пушкіна”. Франція, Париж, 1929–1931 рр. Гіпс, формування, 16×12 см. НМІУ, інв. № СК–386.

Рис. 16. Нойбауер Г. Скульптура “Балет”. Франція, 1972 р. Чавун, фарба, литво, 19,5×13,5 см. НМІУ, інв. № СК–381.

Рис. 1

Рис. 2

Рис. 3

Рис. 4

Рис. 5, 6

Рис. 7, 8

Рис. 9

Рис. 10, 11

Рис. 12, 13

Рис. 14

Рис. 15, 16